

TÕDE TEADUSES, HUMANITAARTEADUSES, FILOLOOGIAS

sive Paradigma veritatis more geometrico demonstratum

LINNAR PRIIMÄGI

Jeesus läks üles Jeruusalemma. Seal nägi ta templis veiste, lammaste ja tuvide müüjaid, samuti rahavahetajaid oma pinkides. Ja ta tegi nõõridest piitsa ning ajas nad kõik koos lammaste ja veistega templist välja, paiskas laiali rahavahetajate mündid ja lükkas ümber nende lauad. Ta ütles tuvimüüjatele: „Viige need siit ära! Ärge tehke minu Isa koda kaubakojaks!” (Jh 2:13–16)

Teadus

1. Teaduste liigituse esmane dihhotoomia vastandab teaduse ja mitte-teaduse.

Charles Percy Snow vastandab raamatus „Kaks kultuuri ja teadus-revolutsioon” („The Two Cultures and the Scientific Revolution”, 1959) „teaduskultuuri” ja „kirjandusliku kultuuri” (Snow, Kagan 2017: 17): „kirjanduslikud intellektuaalid ühel pool ja teisel pool teadlased, kõige tüüpilisemana nende seas füüsikud” (Snow, Kagan 2017: 13). Humanitaarteadusi ta teaduseks ei arva.

Samamoodi räägib Jerome Kagan teoses „Kolm kultuuri. Loodusteadused, sotsiaalteadused ja humanitaarteadused 21. sajandil” („The three cultures: Natural sciences, social sciences, and the humanities in the 21st century”, 2009) „humanitaarteadlaste” asemel ainult „humanitaaridest”. Tema meelest pole teadusel humanitaarvallas mitte midagi teha, „humanitaarteadus” on talle *contradictio in adjecto*. (Snow, Kagan 2017: 302–325)

1.1. Teaduse vormiliseks tunnuseks on loogiliselt kahevalentne metakeel.

Kahevalentse loogika keeles on sõnastatud ka kolmevalentne loogika (Jan Łukasiewicz, 1920) ja intuitsionistlik loogika (Luitzen Egbertus Jan Brouwer, 1905).

Teaduses on kirjelduskeel alati lihtsam kui objekt, mida see kirjeldab.

Geomeetria pole muud kui valemite kogu. Kui matemaatik kirjeldab sõnadega n -dimensioonilist ruumi, siis ta ainult interpreteerib oma valemeid, kasutades kooligeomeetria terminoloogiat. (Keres 2009: 20)

Kunstis on kirjelduskeel kirjelduse objektist keerulisem (et objekti keerukusele lisandub kujundi keerukus, seda tuleb pidada kunstilisuse esmatunnuseks). Kunstile omane loogiliselt polüvalentne väljenduskeel paigutab selle väljapoole teadust.

1.1.1. Ükskõik millises muus metakeeles sõnastatu on e b a t e a d u s.

Teaduskeel ei ole Gottfried Wilhelm Leibnizi *characteristica universalis*, mis oli „universaalse teaduskirjakeelena” mõeldud eri emakeeltest hoolimata vahendama kindlaid mõisteid ühtviisi, selgelt ja moonutamata kõikidele maailmas, kes otsivad tõde. See teaduskeeleline esperanto pidi reaalteadused ja humanitaarteadused ühendama „universaalteaduseks”.

Kirjas Hannoveri hertsogile täpsustab Leibniz, et *characteristica universalis* eeldab kõigi mõistete täpset määratlust. Ja toob kaubaproovi omaenda paradigmast:

Näiteks õigluse määratlus kõlab mul nii: *õiglus* on elutarga inimese halastav armulikkus, või: halastav armulikkus, mis on kooskõlas elutarkusega. *Halastav armulikkus* pole muud kui igakülgne heasoovlikkus, *elutarkus* – teadus ülimest õnnest, *õnn* – kestva rõõmu seisund, *rõõm* – täiuse tunne, *täius* aga tegelikkuse aste. (Leibniz 1984: 493)

See on ebateadus.

1.2. Teaduse sisuliseks tunnuseks on avastuse olemasolu: kus pole avastust, seal pole ka teadust.

Teadus ei arene mitte publikatsioonilt publikatsioonile, vaid avastuselt avastusele. Mõõta kellegi teaduslikku kaalu tema publikatsioonide arvuga on rumal. Ka tsiteeringute arvuga kellegi või millegi teaduslikku kaalukust mõõta tundub kahtlane, kuivõrd põhineb tõestamata eeldusel, et tsiteeritakse avastust.

Teaduse nime all tehtav ning avaldatav töö, milles puudub avastus, on pseudoteadus.

Tõde

2. Inimmõistusele on antud võime eristada „Tõde”, „tõde” ja „tõdemust”.

2.1. Suure algustähega Tõde on objektiivne ning ainuline.

Isegi kui tema olemasolu vastu vaieldakse, mööndakse just seeläbi Tõe virtuaalset, inimmõtlemist distsiplineerivat olemasolu. (Teoloogid kinnitavad ilmutuse-ihha universaalsust. – Simmel, Stählin 1964: 223.) Absoluutne Tõde on nagu Jumala kõikenägev silm, mis jälgib inimkonna vaimutegevust. Tollest nähtamatust absoluudist möödetakse intuiitiivselt tõelähedust või tõekaugust igal elualal.

Suure algustähega Tõel negatiivset vastandit ei ole, temaga saab olla vaid osadus. See võib – piltlikult öeldes – ulatuda nullist üheni, st üheksaamiseni, seisundini, mida religioon tunneb *unio mystica* nime all.

2.2. Kõige sõltumatum Tõest on käibetõde, t õ d e m u s.

Igaüks võib oma kogemuse põhjal ütelda, kas mingi asi tundub talle õige või vale.

Ateena sofisti Protagorase (V saj eKr) kaotsiläinud teos „Tõde” algas *homo mensura*-lausega: „Inimene on kõigi asjade mõõt – olevate, et need on, ja mitte-olevate – et neid ei ole” (Aleksandrov 1947: 147).

2.3. Seevastu teadusel tuleb Tõe olemasolu kuidagi arvestada. Teaduslik tõde (väikese algustähega) peab olema tõene (mitte väär).

3. Ainult usule on ilmutatud Tõde, teaduse pärusmaaks jääb üksnes tõde.

Jeesus ütles: „Mina olen selleks sündinud ja selleks tulnud maailma, et ma annaksin tunnistust tõe kohta. Igaüks, kes on tõe seest, kuuleb minu häält.” Ja Pilaatus küsis temalt: „Mis on tõde?” – See polnud eksistentsiaalne ohe, käsi laiutav loobumus, abitu allaand, nagu võib sugereerida dialoogi katkestus Johannesel. Samuti ei pärinud Pilaatus pelgast uudishimust. Ta esitas küsimuse kohtunikuna. Ta pidi otsustama, kas Jeesus on süüdi talle inkrimineeritud kuritegudes. Pilaatus vajab juriidilist, õigusteaduslikku, roomaõiguslikku tõde. Tema lõppotsus „Mina ei leia temal mingit süüd” pidi tuginema ähmaselegi arusaamale, et Jeesus räägib suure algustähega ilmutuslikust Tõest, mis jääb väljapoole kohtuseadustikku. (Vt Jh 18:37–38)

Veel näitlikumalt avab ilmutuse ja teaduse ületamatut vahet René Descartes'i tunnistus, et 10. novembri öösel 1619 ilmus talle Tõe Ingel, kes ütles, et ainus võti avastamiseks looduse saladusi on matemaatika (Burt 1995: 105).

3.1. Suure algustähega Tõel ja teaduslikul tõel on erinevad allikad.

3.1.1. Kaks allikat on Tõel: jumalik ilmutus ja kiriklik pärimus. Mõlemad autoriteetsed, st vaidlustamatud.

Galileo Galilei tõestas aastal 1610 Jupiteri kuude olemasolu enda ehitatud teleskoobi abil. Johannes Keplerile kirjutas ta sellega seoses:

Mida ütled Sa aga meie Padova gümnaasiumi esimeste filosoofide kohta, kes tuhatkordsetest üleskutsetest hoolimata raudse visadusega tõrkusid kordki silmitsemast planeete või Kuud või teleskoopi ennastki, ning nõnda sulgesid vägisi silma tõe valgusele? [...] Seda sorti inimesed usuvad, [...] et tõde ei tule uurida mitte maailmas või looduses, vaid (need on nende endi sõnad!) tekste võrreldes. (Schmutzer, Schütz 1975: 47–48)

Padova kolleegide veendumust mööda ei saa Tõde pärineda mingist torust. Ükskõik kui osav riistapuu ei või olla tõe allikas. Galilei inkvisitsiooniprotsess toetati samale eeldusele, et Tõde saab tulla vaid kas ilmutusest või pärimusest, mida vahendab Püha Kirik.

3.1.2. Teadusliku tõe allikaid on samuti kaks: eksperiment (praktika kui tõe kriteerium) ja loogika (koherentne teooria).

Oxfordis peetud Spenceri-kõnes „Teoreetilise füüsika meetodist” („On the Method of Theoretical Physics”, 1933) rõhutas Albert Einstein, et Antiik-Kreeka andis teadusele loogilise süsteemi idee, „teoreemid, mis tulenesid üksteisest nii täpselt, et kõik nendes tõestatud väited olid absoluutselt tõsi-kindlad”. Aga sellest ei piisanud. „Puhtloogiline mõtlemine ei saanud anda meile mingit teadmist empiirilise maailma kohta. Kogu reaalsuse tunnetaamine lähtub kogemusest ja pöördub selle juurde tagasi.” (Kuznetsov 1988: 76)

Juba Roger Bacon tõstis tõeotsingute peamiseks meetodiks praktilise eksperimendi. „Kõigist spekulatiivseist teadmustest ja kunstidest kõrgemal,” kirjutas Bacon teoses „Opus tertium” (1267), „seisab oskus korraldada katseid” (Aleksandrov 1947: 574).

3.2. Nendest elementidest saavad kokku vahevormid, mis püüavad kaht vastandit ühendada.

3.2.1. Teoloogias kui usuteaduses kohtuvad ilmutus (piibel), pärimus (kirikuisade vaimne pärand) ja loogika (nt Aquino Thomase „Summa theologica” hiigelsüsteem, „kontseptuaalne katedraal”). Teoloogia tõrjub eksperimenti.

Evangelistid Matteus (Mt 4:1–11) ja Luukas (Lk 4:1–13) räägivad, kuidas Jumal (Vaim) andis Jeesuse ära Saatana kätte eksperimenteerida. Tuvastamaks, kas Jeesus on ikka Jumala poeg ja Messias, korraldab Saatan katseid.

Esimese eksperimendiga tahab ta välja selgitada, kas Inimese Poeg 40-päevase nälja surve all järele kõige inimlikumale esmavajadusele, muutes kivid endale leivaks. Jeesus ütleb talle vastu: „Inimene ei ela mitte ükspäinis leivast.” Teiseks proovib Saatan järele Jeesuse turvalisusvajaduse, soovitudes tal templi veerelt alla hüpata – küll inglid Jumala poja kinni püüavad! Jeesus keeldub: „Ei tohi Jumalat kiusata!” Ja kolmandaks koputab Saatan edevusele ehk eneseteostusvajadusele, pakkudes mäetipul Jeesusele maailmavalitsust. „Tagane minust, Saatan!” lõpetab Jeesus suhte. „Sina pead Issandat, oma Jumalat kummardama ja ükspäinis teda teenima!” Jeesus ei kummarda Saatanat. Eksperimentaalne (teaduslik) tõde lahkneb usutõest. „Ära pane Jumalat proovile!” manitseb Jeesus. Jumalaga ei eksperimenteerita.

3.2.2. Filosoofias kui mõtteteaduses kohtuvad autoriteetne pärimus (allikad ning traditsioon), intellektuaalne eksperiment (analüüs) ja loogika (sünteesitav süsteem). Filosoofia ei vaja jumalikku ilmutust.

Traditsiooni kehtivust filosoofias näitab uusaja esimeseks mõtlejaks peetav René Descartes, kelle mõtteteadusel on sügavad keskaja skolastilised juured (Koyre 1923).

Filosoofilist eksperimenti kirjeldab toosama Descartes „Arutluses meetodist, kuidas õigesti mõelda ja leida teaduslikku tõde” („Discours de la méthode pour bien conduire sa raison et chercher la vérité dans les sciences”, 1637): „Jagada keerukus, mida ma uurin, nii paljudeks osadeks kui võimalik ja tarvilik, et neid kõige paremini lahendada” (Descartes 2016: 26).

Mitte igasugune mõtteline eksperiment pole teaduslik (vt 10.4). Võib ju kokku fantaseerida Friedrich Suure ja Maximilien Robespierre'i dialoogi (Ihde *s.a.*) ja sellel võib olla küll muud moodi tunnetuslik väärtus, aga mitte teaduslik.

4. Usu-tõde on absoluutne oma täiuses, teaduslik tõde on ebatäiuslik – relatiivne ja tõenäosuslik.

Eksperiment jääb üksikkatseks, mis annab üksnes partikulaarse tõdemuse. Et üksikutest teadustõdedest saaks midagigi Tõe sarnast, selleks läheb eksperimente vaja väga (lõpmata) palju. Descartes tundis ära kvantitatiivse tõekontseptsiooni perspektiivtuse, kui ta appi hüüdis:

Eksperimente on nii palju, et minu kätest ja varandusest ei piisaks nende teostamiseks, isegi kui ma tuhat korda rikkam oleksin [---] Ma tahtsin [---] igapähele, kes tahab ühiskonnale head teha, [---] südamele panna, et nad oma katsete tulemustest mulle teataksid ning aitaksid mul teostada uurimistöid, mis on seni veel tegemata. (Bernal 1962: 234)

Descartes'i teaduslikust optimismist sai XX sajandil „teadusliku maailma-vaate” alus. Vladimir Vernadski nentis raamatus „Elu algus ning igavikulisus” („Начало и вечность жизни”, 1922):

Kõik seni korraldatud elusaine sünteesi katsed andsid jäägitult negatiivseid tulemusi. Elusainet surnud ainest ei saadud ja neis otsingutes pole mitte mingi saavutuse vähimatki edu. (Aleksejev 1990: 438)

Darvinismi ja marksismi ühenduse eestvõitleja Boriss Zavadovski vastas talle:

Me ei heida akadeemik Vernadskile sugugi ette sellist jõhkralt primitiivset arusaama vitalismist, kuid lõpuks taandub tema argumentatsioon sellele, et kui teadus pole *senini midagi teha jõudnud*, siis ta ei saavuta seda ka tulevikus. Kuid sellele skeptitsismile, mis tugineb ühele faktile teaduse ajaloos, seame meie vastu teaduse ajaloo tema tervikus, ning ma oletan, et me võime täie õigusega öelda: „Ajalugu on meie poolt!” (Aleksejev 1990: 439)

Dialektilise materialismi tõekontseptsioon jagab „teadusliku maailma-vaate” optimismi:

Tõde on meie teadmiste vastavus tegelikkusele, uuringu, tunnetuse objektile. Sestap kutsutakse seda objektiivseks tõeks. Kuid objektiivne tõde ei avane mitte kohe täielikult, vaid järk-järgult, samm-sammult, nagu tõuseks temani mööda pika-pika, täpsemalt: lõputu trepi astmeid. Iga säärane aste sellel trepil ei kujuta endast mitte täielikku, lõplikku, ammendavat teadmist uuritavast esemest, vaid mõningat lähenemist sellele. Sestap kutsutakse seda suhteliseks tõeks. Samamoodi nagu kogu trepp, st tee tõeni, koosneb kõikidest üksteisele järgnevatest astmetest, moodustub ka täielik, ammendav (või absoluutne) tõde lõpmatust hulgast suhtelistest tõdedest – üksikutest astmetest täieliku tõeni. (Kedrov 1989: 20)

Teadusliku tunnetuse trepimudel on ühesuunaliselt ning ülenevalt vektoriaalne: teadusliku tunnetuse astmeid mööda võib liikuda ainult edasi, tagasi astuda ei tohi ja kõrvale pole võimalik, trepil on sundsuund, olgu ta siis sirg- või keerd-.

Ent millal muutub kvantiteet kvaliteediks? Millal selgub tõdedest Tõde? – Ilmselt mitte ialgi. Terve Tõde ei oota trepi lõpus.

5. Teaduslik tõde on ajalik, Tõde aga ajatu.

Teadustõde sõltub translatoorsest ajast: Tõde küll selguvat, aga „mitte kohe”, tuleb oodata, kannatada, kuni lõplikule Tõele lõputult lähenetakse.

Sellest kujutluspildist sai alguse Leibnizi infinitesimaalarvutus. Vanuigi kirjutas ta:

Koolist välja kasvanud, õppisin tundma kaasaega, ning mäletan, kuidas ma viieteistkümneaastasena Leipzigi lähedal mingis Rosendali-nimelises metsasalus jalutasin ja mõtisklesin, kas mitte ei peaks jääma substantsiaalsete vormide juurde. (Holz 1983: 6)

Substantsiaalsed on vormid, millel pole omavahelist üleminekut, mis ei saa üksteiseks transformeeruda, sest Jumal lõi nad kohe valmina ja muutumatusena.

Ja Jumal ütles: „Maast targaku haljas rohi, seemet kandvad taimed, viljapuud, mille viljas on nende seeme, nende liikide järgi maa peale!” Ja nõnda sündis [---] Ja Jumal lõi suured mereloomad ja kõiksugu elavad olendid, kellest vesi kihab, nende liikide järgi, ja kõiksugu tiibadega linnud nende liikide järgi [---] Ja Jumal ütles: „Maa toogu esile elavad olendid nende liikide järgi, kariloomad ja roomajad ja metsloomad nende liikide järgi!” Ja nõnda sündis [---] Ja inimene pani nimed kõigile kariloomadele ja lindudele taeva all ja kõigile metsloomadele [---]. (1Ms 1:11, 21, 24; 2:20)

Jumal lõi muutumatus substantsiaalsed vormid, millest igaüks sai Aadamalt oma ainulise nime. Siis aga tuli Charles Darwin ja teatas, et substantsiaalseid vorme pole olemas, et liigid arenevad üksüheks, et nende piirid on hägused ning ujuvad, et loodus evolutsioneerub üle substantsiaalse vormi piiride. Sellest, kes eile oli ahv, võib homme areneda inimene. „Kuidas saab arengus ületada liigi piire,” küsis Karl Ernst von Baer, „kas sellest on mingeid jälgi või on see pelk ajuhautis?” (Undusk 2013: 150). Evolutsionismi *crux* on aeg.

Darvinist täidab üleminekud kahe empiirilisel diskreetse, aga loogiliselt ülesehituselt sarnase organismi (näiteks inimahvi ja inimese) vahel ajametafooriga: üks on muundunud teiseks 'pikka aega kestnud' arenguprotsessi tagajärjel. 'Pikk aeg' on otsekui väljavabanduseks asjaolule, miks me seda protsessi isegi lühemates fragmentides iial jälgida ei saa. (Undusk 2013: 150)

Et USA-s veel XX sajandi algupoolel evolutsiooniteooriat koolis õpetada keelati (Lippmann 1928: 11–14), võis isegi teoloogiliselt ebapädevate vaimuharidusjuhtide peas tuleneda just substantsiaalsete vormide kujutlusest.

6. Absoluutsele Tõele lähenetakse (müstilises praktikas) suurema suunas, teaduslikule tõele lõputult pisendades ja peenendades. Kujundlikult märkis Albert Einstein, et teadlased teavad üha vähematest asjadest üha rohkem, kuni nad ühel päeval teavad kõik mittemillestki.

Descartes'i sõnastatud analüütiline teadusmeetod (vt 3.2.2) kehtib füüsikas „separatiivse hierarhismi kontseptsioonina”: füüsiline maailm on mitmetasemeline objekt, kus „mis tahes struktuuritaseme füüsika tuleneb alati loogilis-deduktiivse paratamatusega sügavamate tasemete dünaamikast” (Uus 1989: 33).

Aastal 1870 laiendas Hermann von Helmholtz selle kontseptsiooni bioloogiasse: „[---] „Elusrakkude käitumine peaks olema seletatav molekulide liikumisega, mis toimub vastavalt kindlatele jõuseadustele”” (Mayr 1989: 1873).

Aine omadusi seletavad molekulide omadused, molekulide omadused tule-tatakse aatomite omadustest, aatomite omadustest saadakse aru prootonite, elektronide ja neutronite käitumist vaadates, nood osakesed omakorda toimi-ivad vastavalt oma koostisosi valitsevatele loodusseadustele ja nõnda edasi *in infinitum*.

Et mitte ära kaduda tollesse lõpmatusse, seletuse pidevasse edasilükku (või õieti: allapoolelükku), on füüsikud kokku leppinud kehtestada „aprioorne kategooriaalne tase” (nulltase), millest sügavamale aine sisse ei laskuta. Null-taseme kohale ehituvas hierarhias leidub kahte liiki tasemeid, ühed kujuta-ivad endast nulltaseme kindlat üldistatud projektsiooni (analooge), teised ei kujuta. Tekib väärtushierarhia: esmalt nulltase, siis analoogtasemed ja nende vahel kolmanda järgu tasemed, mille käitumist seletatakse „l ä h i m a sügava-mal asuva” analoogtaseme dünaamikaga. (Uus 1989: 34)

Et säärane avatud kvantitatiivne lõpmatus tekitab tõe tunnetuse teel eba-mugavust ja lähimate tasemete arvessevõtt kujutab endast vaid ilmset häda-abilahendust, selle probleemi neutraliseeris Georg Cantori hulgateooria.

Hulk on kindlate elementide suletud kogum. Hulkadega saab arvutada. Lõpmatus, ütles Cantor, pole mitte pidev kasvuprotsess, vaid samuti hulk – lõpmatu hulk, millega saab arvutada. Näiteks tohib öelda, et naturaalarvude hulk on paarisarvude hulgast kaks korda suurem (võimsam). „Lõpliku lõpma-tuse” tarvis evitas Cantor transfiniitse arvu mõiste. Transfiiitne arv iseloo-mustab hulka, mille tervik ei ole ühestki oma osast suurem. (Priimägi 2019: 89–91)

Georg Cantori lõpmatuse-kontseptsiooni antitsipeeris Aquino Thomas, kõneldes Jumalast:

[---] *non enim est infinitus privative, sic enim ratio infiniti congruit quantitati; habet enim partem post partem in infinitum. [---] Sed Deus dicitur infinitus negative, quia scilicet eius essentia per aliquid non limitatur.* '[---] ta pole lõp-matu privatiivselt-kvantitatiivselt, nii et osad järgnevad üksteisele lõpmatus reas. [---] Vaid Jumalat nimetatakse lõpmatuks negatiivses mõttes: et tema olemus on piiramatu.' (Aquino Thomas)

7. Teaduslikul tõetunnetusel on piirid nii reaali- kui ka humanitaartea-duses.

Pole lootust saada reaalteaduslikku vastust füüsika põhiküsimustele, mis asi on jõud või mis on liikumine. Ka ühtse välja teooria ei tule ega tule välja.

Filosoofia näiteks peatub transtsendentsuse ees (Kanti *Ding an sich*), filo-logia ei suuda dešifreerida Phaistose ketta teksti, teoloogia võimaldab Juma-lat määratleda üksnes apofaatiselt.

Dionysios Areopagita ütleb Jumalast:

Mitte keha ega kuju ega vorm ning ilma kvantiteedi või kvaliteedi või kaaluta, mitte ühes paigas asuv, ei nägev, ei tundev, ei tuntav [---] mitte hing ega aru,

ilma kujutluse või arvamusega, ei arv ega kord ega suurus [---] ei substants ega igavik ega aeg [---] ei pimedus ega valgus, ei eksitus ega tõde (Eco 2016: 88).

Dionysios ja tema järgijad õpetavad: et inimene Jumalast mitte midagi ütelda ei oska, siis peab ta Jumalast rääkima nii, et oskamatus võimalikult selgesti silma paistaks. Jumalale tuleb leida „võimalikult erinevaid, peletislikke, uskumatult kohatuid, justkui väljakutsuvalt ründavaid, kummaliselt mõistatuslikke” nimesid rõhutamaks kirjelduskeele küündimatust ja tekitamaks vajaduse säärast valet lahti seletada juba ratsionaalses diskursuses. (Eco 2016: 89)

Humanitaarteadus

8. Teaduste liigituse teine dihhotoomia vastandab reaalteaduse ja humanitaarteaduse.

8.1. Kõik teaduse kohta öeldu kehtib ka humanitaarteaduses: sõnas „humanitaarteadus” kujutab osis „teadus” endast *genus proximum*’i, „humanitaar” aga *differentia specifica*’t. Humanitaarteadus ei vastandu mitte teadusele (nagu arvasid Snow ja Kagan – vt 1), vaid reaalteadusele.

8.2. Humanitaarteaduse vormiline tunnus on deduktivism.

Friedrich Engels ütleb „Looduse dialektika” („Dialektik der Natur”, 1925) „Sissejuhatuses” (1875/1876), et reaalteadustes kõigepealt kogutakse andmesit, siis süstematiseeritakse ja seejärel tehakse avastus.

Newtoni neljas teadusliku arutluse reegel kuulutab induktsiooni reaalteaduslikuks põhimeetodiks:

In philosophia experimentalis, propositiones ex phaenomenis per inductionem collectae, non obstantibus contrariis hypothesibus, pro veris aut accurate aut quamproximo haberi debent, donec alia occurrerint phaenomena, per quae aut accuratiores reddantur aut exceptionibus obnoxiae. Hoc fieri debet ne argumentum inductionis tollatur per hypotheses. Eksperimentaalses teaduses peab tunnistama kas tõeseks või maksimaalselt tõelähedaseks väited, mis on nähtustest tuletatud induktsiooni teel, hoolimata neile vastupidiste hüpoteeside võimalikkusest, seni kuni pole ilmnenud teisi nähtusi, mis korrigeerivad formuleeritud väiteid või on nendega vastuolus. Seepärast ei või hüpoteesid, paljad oletused kummutada induktiivseid väiteid.¹

Humanitaarteaduses käib lugu vastupidi: esmalt tehakse hüpoteetiline avastus ja siis hakatakse selle põhjal süstematiseerima, kinnitavat ainet otsima. Jaak Põldmäe pillas kord luuleteemalist diplomitööd juhendades: tähtis on teooria, näiteid leiab alati!

8.3. Humanitaarteaduse sisuline tunnus on avastuse kvalitatiivsus.

Reaalteaduse avastused on kvantitatiivsed. Humanitaarteaduses peab isegi siis, kui kasutatakse kvantitatiivset meetodit (statistikat), jõudma uue

¹ Newtoni „Philosophiæ Naturalis Principia Mathematica” esitrükis (1687): „Regulae philosophandi” (lk 387–389). http://learningtechnologies.truman.edu/r_harrison/newton_regulae_phil_printfriendly.html (5. VIII 2019). Vrd Kuznetsov 1988: 74.

kvalitatiivse järelduseni. Humanitaarne uurimus ei saa lõppeda kokkuvõttega, et üht näitajat oli nii- ja niimitu, teist naa- ja naamitu protsenti.

9. Kolm fundamentaalset humanitaarteadust on filosoofia, teoloogia ning filoloogia.

9.1. Filosoofia aineks on inimene ja mõtlemine, teoloogia aineks on inimene ja Jumal, filoloogia aineks on inimene ja tekst (kõige avaramas mõttes – Priimägi 2019: 228). Filoloogia uurib, kuidas inimene teeb tegelikkusest teksti ja kuidas tekst saab inimese vahendusel tegelikkuseks.

Esteetika ei ole humanitaarne fundamentaalteadus, kuivõrd ta üksnes tugineb kas filosoofiale (Immanuel Kanti, Georg Wilhelm Friedrich Hegeli esteetika), teoloogiale (Aquino Thomase, St. Victori Hugo esteetika) või filoloogiale (Nicolas Boileau, Heinrich Wölfflini esteetika).

Tõde humanitaarteadustes

10. Teaduse eeldus, tingimus ja tunnus on tõe olemasolu. Kus pole tõestavat tõde, seal pole tegu teadusega.

10.1. Humanitaarvallas opereeritakse kas filosoofilise tõega, teoloogilise tõega või filoloogilise tõega.

10.2. Filosoofia tõde on transtsendentaalne, teoloogia tõde on transtsendentne ja filoloogia tõde on transferentne.

10.3. Humanitaarteaduses on tõel sõnateksti kaju.

10.4. Humanitaarteaduse tõde on tõenäosuslik.

Teadusele kohustuslikule loogilisusele (vt 1.1) vastavalt võivad tõenäosed olla järeldused, aga mitte eeldused.

Matemaatikud Mihhail Postnikov ning Anatoli Fomenko lahendavad „maakaartide kronoloogilise korrastuse meetodiga” (vn *метод хронологического упорядочивания географических карт*) küsimust, miks näiteks Ptolemaiiose maakaart (umbes aastast 150) on täpsem kui Hanns Rüsti kaart (aastast 1480), mis kujutab endast „pigem ilusat pilti”. Kuhu kadusid üksikasjalised teadmised, kui vahepeal „inimkond ei kogenud globaalseid katastroofe, tema areng ei katkenud ning uued põlvkonnad ei pidanud alustama puhtalt lehelt”? Kust pärinevad siis need tõetruud antiiksed maakaardid? Ja vastavad: need saavad olla vaid tagantjärele antiiki transponeeritud ajaloo võltsingud. (Postnikov, Fomenko 1982: 24–44)

Matemaatikute järelduse saab sõnastada lausungiloogika keeles, *modus tollens*’ina: „Kui tsivilisatsiooni arengus ei esine tagasilangust, siis ei esine tagasilangust ka kartograafias, aga kartograafias tagasilangus esineb, järelikult ei kajasta kartograafia õigesti tsivilisatsiooni arengut.”

Lihtne lausungiarvutus toob ilmsiks, et kõik, mis sellest näiliselt õigest mõttekäigust järele jääb, on loogiliselt paratamatu järeldus: „Tsilisatsiooni arengus siiski esineb tagasilangust.”

Nõnda ei luba teaduslikult korrektne loogika nõustuda ka järeldusega, et täpsed maakaardid on antiikaega tagantjärele sisse võltsitud. Antiikaega lahutab uusajast pikk periood, mille sisse mahub ka tsivilisatsiooni languse

faas. Matemaatikute eeldus, et tsivilisatsiooni arengus tagasilangust ei esine, on väär ka küllaldase aluse seaduse kohaselt.²

10.5. Humanitaarsete tõdede hulk ei ole piiratu.

Bernard Bolzano demonstreerib „Teadusõpetuses” („Wissenschaftslehre”, 1837) ja „Lõpmatuse paradoksidest” („Paradoxien des Unendlichen”, 1851) loogiliselt, et teaduslike (tõeste) tõdede hulk on lõpmatu, st ainult suurt Tõde pole olemas. Ta arutleb seal „tõe kui sellise” olemasolu üle ega täpsusta, kas tema järeldus saab kehtida ka konkreetse eseme puhul – kas ühe ja sama eseme kohta saab teha lõpmatu hulga loogiliselt tõeseid järeldusi või on nende hulk kuidagi piiratud. Näiteks valguse puhul ollakse füüsikas sunnitud tunnistama võrd-tõeseks nii laine- kui ka korpuskulaarteooria. Zenoni apooriad teadvustavad, et liikumist saab määratleda üksnes kaheli. Infinitesimaal-arvutus osutab samale kõveruse puhul.

Humaniora vallas leiab see küsimus vastuse: ühe ja sama objekti, näiteks ilukirjandusteose kohta saab teha piiratu hulga järeldusi – aga kindlasti mitte lõpmatu hulga ja kindlasti mitte teaduse metakeelsel kahevalentsel loogikal põhinevaid järeldusi.

Humanitaarvallas võib kasutada analogiajäreldusi (üksikult üksikule), võib arendada „klaaspärlimängu” intuitsionistliku loogika reeglite järgi, nagu seda äärmuslikult ja demonstratiivselt tegi 'patafüüsika (esiapostroofiga!), mis XX sajandi algul esitles ennast teadusena, kus tohib luua suvalisi seoseid. (Clair, Szeemann 1975) Egas poststrukturealistlik dekonstruktivism midagi muud tee!

Leibniz nägi meelevaldses laialivalguses ebateaduse pealetungi ja seadis eesmärgiks määratleda „täpsed piirid, mille sees peab paiknema otsitav tõde” (Leibniz 1984: 492).

Päris piiratud interpretatsiooni humanitaarteadus niisiis lubada ei saa – teos ei tohi tema-teemalise klaaspärlimängu käigus kaduma minna. Vene orientalist Boriss Vahtin näitas hiina luule ainesel, et iga kommentaar kaugeneb algtekstist, kui võrd kommenteerib ka eelmisi kommentaare, ja viimaks jõutakse seisu, kus algtekst polegi enam tuvastatav (Vahtin 1974: 26–36). Umberto Eco aga ütleb „Avatud teose” („Opera aperta”, 1967) eessõnas, et tahab uurida, „mis piires saab üks või teine teos olla maksimaalselt mitmetähenduslik ja sõltuda vastuvõtva inimese aktiivsest sekkumisest, lakkamata siiski olemast „teos”” (Eco 2004: 6–7).

Kahtlemata kuuluvad interpretatiivsed järeldused pigem tõdemuste kui tõdede valda. Humanitaarteadlased peavad neid tõdedeks vaid siis, kui nad tulenevad ükskõik millistest selgetest eeldustest ning on tuletatud teadusliku loogika alusel.

² Matemaatikute metoodilisele loogikaveale, lähte valedest eeldustest, osutas Juri Lotman (1982: 44–48).

Tõde filoloogias

11. Filoloogia on teadus.

11.1. Filoloogia ei ole ebateadus: ta kasutab metakeelena kahevalentset loogikat.

11.2. Filoloogia ei ole pseudoteadus: ta seisneb ainult avastustes.

11.3. Filoloogia otsib teaduslikku tõe, hoidudes nii Tõest kui ka tõdemustest. Tema tõeväärtused pärinevad kahevalentsest loogikast: „tõene” või „väär”.

11.4. Filoloogiateadusliku tõe allikad on ilmutus (ideesähvatus), traditsioon (lugemus) ja loogika (süsteemsus).

11.5. Filoloogiateaduslik tõde on tõenäosuslik, mitte absoluutne. Filoloogiline avastus tohib apelleerida tõenäosusele ainult järeldustes, mitte eeldustes.

12. Filoloogia on humanitaarteadus.

12.1. Filoloogiateadus on deduktiivne, mitte induktiivne: ta lähtub ideest. Filoloogiateaduslik idee võib pärineda ükskõik kust, aga ta peab rakenduma filoloogilisele ainesele.

12.2. Filoloogiateaduslik avastus on kvalitatiivne.

12.3. Filoloogiateaduse aineks on inimene ja tekst (ja mitte ainult sõnatekst).

13. Filoloogiateaduslik tõde on filoloogiline, mitte filosoofiline ega teoloogiline.

13.1. Filoloogia tõde on transferentne. Ta opereerib siinpoolsuses jätkuva traditsiooniga ja kannab seda ajas kasvavana edasi. Filoloogia teeb küll vaimse pärandi inventuuri, aga mitte suurpuhastust.

Filoloogia on niihästi sünkrooniline kui ka diakrooniline teadus.

13.2. Filoloogilisel tõel on sõnateksti kuju.

[Vatikani] Raamatukogus leidub tõesti imelikke asju [---] On vanu dokumente, mis kunagi kujutasid endast riigisaladust, kiriku- ja riigitegelaste kirjjavahetust, mis avab tõe [правды] mõne ajaloosündmuse kohta. (Kotomkin 2019: 5)

13.3. Filoloogiliste tõdede hulk ei ole suvaline ega piiratu.

Filoloogiliste tõdede hulka piirab loogiline samasusseadus (*lex identitatis*), mis ei luba käsitelu käigus muuta käsitelu objekti. Interpretatsioon ei tohi oma eset asendada (vt 10.5).

Juri Lotman nendib:

Teksti struktuuri aluste ümberformuleerimine tunnistab, et tekst astus vastastikusesse toimeprotsessi talle heterogeense teadvusega ja et uute tähenduste genereerimise käigus korraldas ta ümber oma immanentse struktuuri. Seesuguste ümberkorralduste võimalused on lõplikud. See tingib selle või teise teksti elupiiri sajandites, aga samuti tõmbab joone kultuurikonteksti muutumisprotsessis kunstimälestise ümberkorraldamise ja talle tähenduste meelevaldse omistamise vahele, tähenduste, mille väljendamiseks tal vahendeid

pole. Pragmaatilised seosed võivad aktualiseerida perifeerseid või automaatseid struktuure, kuid nad ei suuda viia teksti selles põhimõtteliselt puuduvaid koode. (Lotman 1990: 289–290)

13.4. Filoloogilist tõde ei kätke suvalises uuringuesemes.

Filoloogia saab tegelda kõigea, mis kujutab endast teksti. Metateadusena võib ta käsitleda kõiki objekte – *visibilia et invisibilia* – eeldusel, et neid saab käsitada tekstina. Leidub objekte (alates tõlkimatust sõnast ja kreeta lineaarkirjast A kuni *unio mystica*'ni), mida tekstina käsitada ei saa. „Enamik [Thera e Santorini saare] seinamaalinguid kujutab mingit lugu, ent paljud on nii keerulised, et ei anna lahti seletada” (Udivitelnoje 1997: 71). Nende kohta pole võimalik lausuda filoloogilist tõde.

„Tõejärgsus”

14. „Tõejärgsuse” mõiste ei kehti ei ilmutusliku „Tõe”, teadusliku „tõe” ega kogemusliku „tõdemuse” puhul.

14.1. Ilmutuslik Tõde on absoluutne ning lõplik ja mingit temast erinevat „järgsust” olla ei või.

Hegeli kohaselt saab asi tekkida ainult millestki muust, kui ta ise on, ajas järgneda millelegi kvalitatiivselt erinevale: „Kui miski peab esile toodama, siis peab lähtepunktiks olema *miski muu*, ning sealjuures just seda muud eitatakse” (Hegel 1966: 151). Ilmutus ei ole ei kvantitatiivselt ega kvalitatiivselt jätkuv.

14.2. Teaduslikku „tõejärgsust” pole olemas, samasusseaduse kehtivuse piires on olemas ainult kas „tõesus” või „väärus” (vt 10.5, 13.3).

14.3. Tõdemus kui tõekogemus kahtlemata transformeerub ajas, aga jääb juuripidi ikka kogemuse situatsiooni ega ole sealt lahti kistav.

15. „Tõejärgsus” on teadusväline mõiste. Kui „tõejärgsus” jääb väljapoole Tõde, tõde ja tõdemust, siis ei saa ta kuuluda nendega samasse paradigmasse. Komponent „tõde” sõnas „tõejärgsus” on seega eksitav.

„Tõejärgsus” kirjeldab teadvust, kus üksikandmete rohkusega kaasneb korrastatuse puudus, struktureerimatus. Abraham Moles nimetab sellist teadvust „mosaiikseks” ja näeb selle tekke põhjusena, et „indiviid ujutatakse üle eraldiseisvate, hierarhiliselt peaaegu täiesti korrastamata sõnumitega – ta teab väheke kõigest maailmas, kuid tema mõtlemise struktuursus on äärmiselt piiratud” (Moles 1973: 44).

Kui kõik andmed on teadvuses ühetähtsad, siis pole ükski neist päriselt tähtis. Seda seisundit nimetatakse kaootiliseks: kaos kujutab endast absoluutset homogeensust, igasuguse struktuuri puudust, mis kätkeb endas kõikide struktuuride võimalust.

Sellisel teadvusel puudub teadmine. (Primägi 2014–2015)

15.1. „Tõejärgsus” iseloomustab humanitaare, mitte humanitaarteadlasi.

Snow nimetab neid „kirjanduslikeks intellektuaalideks” (Snow, Kagan 2017: 1), kes esindavad „kirjanduslikku kultuuri” (Snow, Kagan 2017: 17),

„literaatideks” (Snow, Kagan 2017: 19), „traditsioonilise kultuuri” kandjateks (Snow, Kagan 2017: 19, 20). Nad on tegelased, kes Kagani sõnutsi „tuletavad ühiskonnale meelde selle vastuolusid, väljendavad olulise tähtsusega emotsionaalseid seisundeid, tajuvad kultuuriliste hoiakute muutumist, astuvad vastu sügavaimatele moraalsele dilemmadele oma kultuuris ja dokumenteerivad ettenägematuid sündmusi, mis liigendavad elu või ajaloolist eposi” (Snow, Kagan 2017: 311).

15.2. „Tõejärgsus” valitseb teadusvõõraste inimeste (sealjuures mitte üksnes humanitaaride) peades, aga mitte humanitaarteaduses, mitte filoloogias.

„Tõejärgsuse” klassik Friedrich Nietzsche ässitas omal ajal teoses „Teispool Head ja Kurja” („Jenseits von Gut und Böse”, esmatrükk 1886; eesti keeles Nietzsche 2017):

Tõetahe, [---] too kuulus tõesus [*Wahrhaftigkeit*], millest kõik filosoofid on senini rääkinud aukartusega – mis küsimused on see tõetahe meie ette püstitanud! Kui imelikud halvad küsitavad küsimused! [---] Kas siis saab imeks panna, kui me ükskord lõpuks muutume umbusklikuks, kaotame kannatuse, pöörame kärsitult ümber, kui me sellelt sfinksilt ka ise küsima õpime? Mis see meis õigupoolest „tõe poole” kipub? – Tõesti, me viivitasime kaua küsimast selle tahte põhja järele – kuni viimaks jääme täielikult seisma ühe veel põhjalikuma küsimuse ette. Me küsisime selle tahte väärtuse järele. Olgu peale, me tahame tõe – miks mitte pigem ebatõde [*Unwahrheit*]? Ja kindlustust [*Ungewissheit*]? Koguni teadmatust [*Unwissenheit*]? Meie ette kerkis tõe väärtuse küsimus [---] Mingi otsustuse väärus [*Falschheit*] ei tähenda meile veel, et me selle otsustuse tagasi lükkaksime [---] Küsimus on, mil määral see elu edasi viib, elu alal hoiab, liiki säilitab, ehk isegi liiki aretab; ning me kaldume põhimõtteliselt väitma, et kõige vääramad [*falschesten*] otsustused (mille hulka [Immanuel Kanti] sünteetilised otsustused kuuluvad *a priori*) on meile kõige hädavajalikumad [---] Tunnistada ebatõde [*Unwahrheit*] elutuginemiseks – see tähendab küll hakata ohtlikul viisil vastu harjumuspärasele väärtustundele; ja too filosoofia, mis seda sõandab, paigutub juba üksnes seetõttu teispool Head ja Kurja. (Nietzsche 1895: 12–13)

Teadlase aga teeb murelikuks näha *Homo sapiens sapiens*’i tulevikust vastu tulevat, harimatuse ründemõök ühes ja „tõejärgsuse” kaitsekilp teises käes.

Kirjandus

- Aleksandrov, Georgi F. 1947 (toim). Filosoofia ajalugu I. Antiik- ja feodaalühiskonna filosoofia. Tlk Rudolf Kulpa. Tartu: Teaduslik Kirjandus.
- Aleksejev 1990 = P. V. Alekseev (koost), Na perelome. Filosofskie diskussii 20-h godov. Filosofija i mirovoztrenie. Moskva: Politizdat. (П. В. Алексеев (сост.), Философские дискуссии 20-х годов. Философия и мировоззрение. Москва: Политиздат.)

- Aquino Thomas = Thomas Aquinas. Quaestiones Disputatae de Veritate, qu. II, art. 2, ad 5. = <https://dhsprory.org/thomas/QDdeVer.htm> (2. VIII 2019).
- Bernal, John Desmond 1962. Teadus ühiskonna ajaloos. Tlk Hans Luik, Ülo Kurvits, Raimund Preem. Tallinn: Eesti Riiklik Kirjastus.
- Burtt, Edwin Arthur 1995 [1924]. The Metaphysical Foundations of Modern Physical Science. A Historical and Critical Essay. (Humanities.) Atlantic Highlands, N. J.
- Clair, Jean, Szeemann, Harald 1975. Junggesellenmaschinen. – Les machines Célibataires. Venezia: Alfieri.
- Descartes, René 2016. Arutlus meetodist. Aru õigeks juhtimiseks ja tõe otsimiseks teadustes. Tlk Andres Raudsepp. (Avatud Eesti raamat.) Tartu: Ilmamaa.
- Eco 2004 = Umberto Eco, Otkrytoe proizvedenie. Forma i neopredelennost' v sovremennoj poëtike. Sankt-Peterburg: Akademičeskij proekt. (Умберто Эко, Открытое произведение. Форма и неопределенность в современной поэтике. Санкт-Петербург: Академический проект.)
- Eco, Umberto 2016. Kunst und Schönheit im Mittelalter. München: dtv.
- Hegel, Georg Wilhelm Friedrich 1966. Einleitung in die Geschichte der Philosophie. (Philosophische Studentexte.) Berlin: Akademie-Verlag.
- Holz, Hans Heinz 1983. Gottfried Wilhelm Leibniz. Eine Monographie. Leipzig: Philipp Reclam jun.
- Ihde, Wilhelm *s.a.* Discours zwischen Friedrich dem Grossen und Robespierre. Leipzig–Berlin: Lühe.
- Kedrov 1989 = Bonifati Kedrov, Besedy o dialektike. Moskva: Molodaja gvardija. (Б. Кедров, Беседы о диалектике. Москва: Молодая гвардия.)
- Keres, Harald 2009. Ruum ja aeg. Koost ja tlk Piret Kuusk. (Eesti mõttelugu 89.) Tartu: Ilmamaa.
- Kotomkin 2019 = Nikolaj Kotomkin, Apostol'skaja biblioteka. – Zagadki istorii, nr 28. (Николай Котомкин, Апостольская библиотека. – Загадки истории, № 28.)
- Koyre, Alexander 1923. Descartes und Scholastik. Bonn: Friedrich Cohen.
- Kuznetsov, Boriss 1988. Newton. Tlk Igor Gräzin. (Suuri mõtlejad.) Tallinn: Eesti Raamat.
- Leibniz 1984 = Gottfried Wilhelm Leibniz, Sočinenija v četyreh tomah. III. (Akademija nauk SSSR, Institut filosofii.) Moskva: Mysl'. (Готфрид Вильгельм Лейбниц, Сочинения в четырех томах, III. Академия наук СССР, Институт философии. Москва: Мысль.)
- Lippmann, Walter 1928. American Inquisitors. A Commentary on Dayton and Chicago. New York: Macmillan.
- Lotman 1982 = Juri M. Lotman, Redakcionnoe primečanie k stat'e M. M. Postnikova i A. T. Fomenko. – Trudy po znakovym sistemam XV. Tipologija kul'tury, vzaimnoe vozdejstvie kul'tur. (Tartu Riikliku Ülikooli toimetised 576.) Tartu: Tartu Riiklik Ülikool, lk 44–48 (Ю. М. Лотман, Редакционное примечание к статье М. М. Постникова и А. Т. Фоменко. – Труды по знаковым системам XV. Типология культуры, взаимное воздействие культур. (Ученые записки Тартуского государственного университета 576.) Тарту, 44–48.
- Lotman, Juri 1990. Kultuurisemiootika. Tekst–kirjandus–kultuur. Tlk Pärt Lias, Inta Soms, Rein Veidemann. Tallinn: Olion.
- Mayr, Ernst 1989. Põhjus ja tagajärg bioloogias. Tlk Kalle Hein. – Akadeemia, nr 9, lk 1869–1887.

- Moles 1973 = Abraham Moles, Sociodinamika kul'tury. Moskva: Progress. (Абраам Моль: Социодинамика культуры. Москва: Прогресс.)
- Newton, Isaac 1687. Philosophiæ Naturalis Principia Mathematica. Regulae philosophandi. http://learningtechnologies.truman.edu/r_harrison/newton_regulae_phil_printfriendly.html (5. VIII 2019).
- Nietzsche, Friedrich 1895. Werke. VII. Jenseits von Gut und Böse. Zur Genealogie der Moral. Leipzig: C. G. Naumann.
- Nietzsche, Friedrich 2017. Sealpool head ja kurja. Tulevikufilosoofia eelmäng. Tlk Jaanus Sooväli. (Avatud Eesti raamat.) Tartu: Ilmamaa.
- Postnikov, Fomenko 1982 = M. M. Postnikov, A. T. Fomenko, Trudy po znakovym sistemam XV. Tipologija kul'tury, vzaimnoe vozdejstvie kul'tur. (Tartu Riikliku Ülikooli toimetised 576.) Tartu: Tartu Riiklik Ülikool, lk 24–44. (M. M. Постников, А. Т. Фоменко, Новые методики статистического анализа нарративно-цифрового материала древней истории. Труды по знаковым системам XV: Типология культуры, взаимное воздействие культур. (Ученые записки Тартуского государственного университета 576.) Тарту, 24–44.
- Priimägi, Linnar 2014–2015. Külm sõda Ukraina kohal. – Kaja 2014, november: lk 16–17; detsember, lk 47–49; 2015, mai, lk 48–50.
- Priimägi, Linnar 2019. Luule ja tõde. (Ilmatargad.) Tartu: Ilmamaa.
- Schmutzer, Ernst, Schütz, Wilhelm 1975. Galileo Galilei. (Biographien hervorragender Naturwissenschaftler, Techniker und Mediziner 19.) Leipzig: BSB B. G. Teubner.
- Simmel, P. Oskar, Stählin, Rudolf (toim) 1964. Christliche Religion. Neuausgabe. (Das Fischer Lexikon.) Frankfurt am Main: Fischer Bücherei.
- Snow, Charles Percy, Kagan, Jerome 2017. Kaks kultuuri ja teadusrevolutsioon. Kolm kultuuri. Loodusteadused, sotsiaalteadused ja humanitaarteadused 21. sajandil. Tlk Mart Trummal. (Avatud Eesti raamat.) Tartu: Tartu Ülikooli Kirjastus.
- Udivitel'noje 1997 = Udivitel'nye ègejskie carstva. Ènciklopedija „Isčeznuvšie civilizacii“. Moskva: Terra. (Удивительные эгейские царства. Энциклопедия „Исчезнувшие цивилизации“. Москва: Терра.)
- Undusk, Jaan 2013. Energiageenius. Wilhelm Ostwaldi eluvaatest. – Teadusmõte Eestis VIII. Teaduskultuur. Tallinn: Eesti Teaduste Akadeemia, lk 146–159.
- Uus, Undo 1989. Materialistlik vaimupimedus kui teaduse arengut pärssiv tegur. – Tartu Tähetorni kalender (LXVI) 1990. aastaks. Tallinn: Valgus, lk 29–58.
- Vahtin 1974 = B. B. Vahtin, Čelovek i priroda v kitajskoj srednevekovoj lirike (na materiale antologii „Juj taj sin' jun“). – E. A. Serebrjakov i dr. (toim), Teoretičeskie problemy izučeniija literatur Dal'nego Vostoka. Moskva: Nauka. (Б. Б. Вахтин, Человек и природа в китайской средневековой лирике (на материале антологии „Юй тай синь юнь“). – Е. А. Серебряков и др. (ред.), Теоретические проблемы изучения литератур Дальнего Востока. Москва: Наука.)

Linnar Priimägi (sünd 1954), PhD, Tallinna Ülikooli imagoloogia, propaganda tehnikate, rakendusliku kultuuriteooria külalisõppejõud (Narva mnt 25, 10120 Tallinn), tristan@tlu.ee

Die Wahrheit in Wissenschaft, Geisteswissenschaft, Philologie

Stichwörter: Wahrheit, Geisteswissenschaft, Philologie

Philologie ist die Wissenschaft, die sich mit der Beziehung

WIRKLICHKEIT (MENSCH ↔ TEXT)

befaßt: erstens untersucht sie, wie der Mensch die Wirklichkeit in Texte verwandelt, und zweitens, wie er Texte wirklich werden läßt. Als Wissenschaft muß Philologie bestimmten Kriterien entsprechen (logisch zweiwertige Metasprache, Entdeckungspflicht, Zuläßlichkeit der Annahmen nur in Folgerungen, nicht in Voraussetzungen), als eine Geisteswissenschaft geht sie deduktiv von der Idee (Hypothese) aus, die Interpretation eines Textes ist zuläßlich, soweit sie den Text nicht durch einen anderen oder durch sich selber ersetzt. Die Einhaltung dieser Kriterien gewährt der Philologie die wissenschaftliche Wahrheit, die sich von der geoffenbarten Wahrheit der Theologie und der alltäglichen Wahrhaftigkeit unterscheidet.

Linnar Priimägi (geb. 1954), PhD, Gastdozent (Imagologie, Methodik der Propaganda, angewandte Kulturtheorie) an der Universität Tallinn (Narva mnt 25, 10120 Tallinn), tristan@tlu.ee